

Warmingfamilien og Mandø 1841-1844

Af Søren Mulvad

Det kan somme tider være rørende at se, med hvilken trofasthed en slægt bevarer mindet om en egn, som den har forladt, måske for mange år siden. Det er i hvert fald tilfældet med efterkommerne efter sognepræst på Mandø Jens Warming, som endog kun virkede på øen i ganske få år, fra 1841 til 1844, hvor en heftig lungebetændelse rev ham bort fra hustru, børn og embede. Imidlertid må han have omfattet øen med en vis interesse, eftersom han følte sig foranlediget til at nedskrive en beskrivelse af øen, som samtidig var en korrektion til en beskrivelse, der var skrevet 40 år tidligere af en pastor A. Bruun, og som udkom i 1806.

En søn af den tidligt døde præst, professor, dr. phil. Eugen Warming opbevarede samvittighedsfuldt sin fars notater, og lod dem gå i arv tillige med sine egne betragtninger over øen. Han blev selv født der umiddelbart efter sin fars tiltrædelse, men måtte følge sin moder derfra efter faderens død. Sine personlige iagttagelser har han suppleret ved læsning i sin families breve, hvoraf en lille del omhandler tiden på Mandø. I øvrigt vendte han gentagne gange tilbage dertil, bl.a. i 1889 da han sluttede sig til Botanisk Forenings ekskursion langs Slesvigs kyst. Besøget på øen 1889 fik for øvrigt til følge, at Eugen Warming fik interesse for at studere landdannelsen og plantebælterne i marsken. En lille afhandling i Naturhistorisk Forenings Videnskabelige Meddelelser 1890 blev frugten af hans undersøgelser.

Om Mandø skriver professor Eugen Warming:

». . . Fader blev præst her 1841 (30. jan.), han var bondesøn fra Råhede,¹ på Slesvigs kyst lige overfor, og man har sagt mig at han først tog dansk juridisk eksamen, men senere blev student (1821) og theologisk kandidat (1829). Fader skal have været musikalsk, han spillede violin og fløjte, og nogen poe-

Udhus

Køkken	Sovekammer	Studerekammer	Gæstekammer
Dagligstue			Storstue

Præsteboligen på sognepræst Jens Warmings tid. På huset er nu opsat en mindetavle til erindring om Eugen Warmings fødsel dér.

tisk gave var der også, om end ikke stor. Som udsprungen af bondestanden må han have haft let ved at omgås med Mandø - dengang måske kun 100² - beboere, og at han var elsket af sine sognefolk, har jeg ofte hørt nævne . . .

Min fader erindrer jeg ikke i levende live. Hans grav ligger tæt ved det sydøstlige hjørne af den lille kullede kirke. Af et brev dateret »Mandøe den 6. april 1845« ser jeg at morbroder³ i dette forår må have været på Mandø at hjælpe moder. Han beder pastor Krarup om at skaffe hende udbetalt af amtsstuen nogle hende tilkommende penge, som den flere gange har nægtet at udbetale.

I øvrigt skriver han, at pastorerne Feilberg⁴ og Olivarius⁵ »formene at der intet nådesår⁶ gives på Mandø«, og ligeledes at »enkepensionen kunne afgøres indbyrdes, men jeg ønsker dog hellere at provsten med to præster bestemme den. I dag har pastor Olivarius holdt sin indtrædelsesprædiken og i eftermiddag tilbød han at købe og købte derfor flere ting af Marie⁷, som hun solgte ham for billige og godtkøbspriser. Vi synes meget godt om ham og troer ej at tage fejl af, at han er en brav og god mand.

For længere tid siden har min søster tilsendt dig en tyrkisk tobaksdåse, har du fået den? Hermed følger dit portræt. Marie beder dig modtage det. Det ligner særdeles godt, men det vil

med hver dag ligne dig mere og mere, eftersom du bliver ældre, og derfor ønsker hun dig et langt liv for at det ganske må finde dig liig. Hilsen og venskab.

Din J. W. C. v. Bülow«.

Mandø selv besøgte jeg en gang senere med min hustru⁸ og udvidede mine studier af marskdannelsen. Aldrig glemmer jeg den herlige stille midsommeraften, da solen var gået ned, og himmelen stod så strålende lys i vest, og vi så ved 11-tiden kørte derfra, (man må jo altid benytte ebben), det var en vidunderlig kørsel gennem det stille vand, i et tusmørke, der undertiden knap tillod os at skelne den næste riskost. Langt i nord så vi de mange lys skinne fra Esbjerg.

På dette sidste besøg gjorde jeg bekendtskab med en forbedring, der er sket siden Faders tid: Nu kommer der gående post, vadende gennem vandet ved ebbetiden, hver dag. Dengang var postgangen højst uregelmæssig, og det siges at brev-samleren i Vester Vedsted havde lov at åbne og læse alle brevene, for så, hvis der var nogen meddelelse af særlig betydning, f.eks. for en af skibskaptajnerne, at meddele dette ved blus eller på anden måde. Den skik at læse de breve som posten bragte er for øvrigt næppe uddød, i alt fald havde man i 1889, da Vilandt havde meldt min ankomst til øen, fuld rede på, at »nu kommer vor gamle præsts søn«, før adressaten selv vidste det. Men måske var det et brevkort, som han havde sendt.

Ved mit besøg på Mandø 1921 (14. juni) kom jeg mærkelig nok til at spise middag i den gamle præstebolig, - der nu er udvidet ved tilbygning i begge ender. Men konen i huset (fru Claudi Hansen) har en moster, der boede tæt ved, en gammel pige, Karen Pedersen, der den 10. november 1921 bliver 81 år. Hun har vist som barn leget med mig, og hun kunne forklare mig, hvorledes værelserne lå i den gamle præstebolig . . . vel omtrent som her tegnet. - Karen er nu den eneste kvinde på Mandø, der bærer den gamle nationaldragt, og vi (Marie Prytz, Louise og jeg) måtte over og se hendes fine kisteklæder«.

Den gamle præstebolig på Mandø. Her fotograferet efter en tilbygning.

Foto: Eug. Warming.

Turen fra fastlandet til Mandø beskrives således:

»Da vi kom til havet, var ebben lige indtrådt, vandet gik tydelig på skummet udad. Vi kørte lidt ud, følgende den række riskoste, der viser hvor vejen er, standsede engang, når vi syntes, at nu ville vandet snart nå op over vognens bund. Så nåede vi ud til det sted, hvor der var to rækker riskoste. Jeg gik ud fra at dette måtte være det dybeste, som var betegnet således, og siger til kusken: »Nu er det vel bedst at vente lidt her, vandet vil ellers gå for højt op, hestene går jo næsten i vand op til kroppen«. Vi holdt stille en lang stund, måske en halv time, så siger jeg til kusken: »Nu kan vi vist vove at køre videre, vandet er jo faldet et godt stykke«. Vi kører videre, og for hvert skridt går det højere opad. »Men hvordan er dette?« udbryder jeg, »vi har jo holdt stille lige på det dybeste«.

» - Ja, det har vi nok«.

» - Ja, men De må jo kende vejen«.

» - A hårdt vær her far!«

Risene var her sat i to rækker, fordi der var lidt blød bund til siderne for den med sten og ler dannede »amtsvej« imellem dem«.

Sognepræsten Jens Varmings optegnelser har mere almen karakter, dog kan man læse mellem linjerne, hvordan præsten føler med øboernes fattigdom og trange kår, og på sin egen stilfærdige måde fordømmer han den indbyrdes undervisning, som kong Frederik VI indførte i hele landet.

»At Mandøe tilligemed alle øerne på vestkysten af Slesvig har været landbundet hersker ikke nogen tvivl, når man vil spørge historien til råds og når man finder uforgribelige spor af fordums skov og mose mellem Mandø og fastlandet

1634 i den store flod gik det daværende Mandø under, og af de 7 mand som frelstes, blev det nuværende beboet og bebygget, derfor skal også navnet skrives Mandøe og ikke Manøe. Den består altså nu af to øer, nemlig Gl. Mandø, hvor beboerne 1634 havde deres by og deres bolig, men som nu består af udskiftede englodder, hvor øens meste hø avles, og Ny Mandø hvor de 7 frelste mænd fra 1634 fæstede bo. Siden den tid har indvånernes antal - efter den sidste folketælling - forøget sig til 240.

Klædedragten ligner meget amagerens, og dette så vel som flere navne, f.eks. Cornelius, Jef, etc. synes at vidne om, at beboerne oprindelig muligt kunne være af hollandsk herkomst.

Øen, som har lidt over 9 tdr. hartkorn, ligger omtrent 2 mil sydvest fra Ribe købstad. Den beskyttes på vestkanten af høje sand- eller klitbjerge, der årlig beplantes med halm og som fredes på det omhyggeligste, når det da ikke skal kaldes ufred, at børnene stundom går op at afplukke det visnede halm, for deraf at sy nogle nydelige stråhatte, der kan holde prøve ved siden af enhver anden stråhat.

På østkanten er fladt land, som i mange år årlig har lagt og lægger noget til, og ligesom stræber efter at nå fastlandet. Det nye tillæg kalder beboerne Andel, og græsset og høsten derfra er så fedt at de ligner det ved havre. Dette nye, såre betydelige, tillæg er uskiftet, men det skiftes hvert 3. år med alle mål af beboerne efter enhvers hartkorn. Med dette tillæg har Ny Mandø nu 1 ½ fjerdingvej i længde og bredde.

Gl. Mandø er næppe halvt så stor. Fra dennes østre kant kan havet strømme lige ind til byen, når det ikke kan få luft på fastlandet. Imidlertid har man i år⁹ oprejst et såkaldt toftdige mellem havet og byen, som forbyder havet at skade kornet og en betydelig engstrækning.

Gl. Mandø, der som sagt er beboernes egentlige hølade, ligger omtrent 3 bøsseskud nordvest for Ny Mandø og har ingen beskyttelse hverken mod havet eller mod flyvesand, der ligesom en tyk snefog ryger hen over den tørre havgrund og lægger sig stundom i et tykt lag på engene.

Desforuden hører endnu til Mandø en stor og udmærket englod ved Ribe og Nørre Farup marskenge, der går ud til havet.

Sagnet der er forplantet gennem generationer, og har den største sandsynlighed for sig, fortæller at denne englod, hvis frugter man kun med meget besvær kan afbenytte, er på følgende måde blevet Mandøs ejendom:

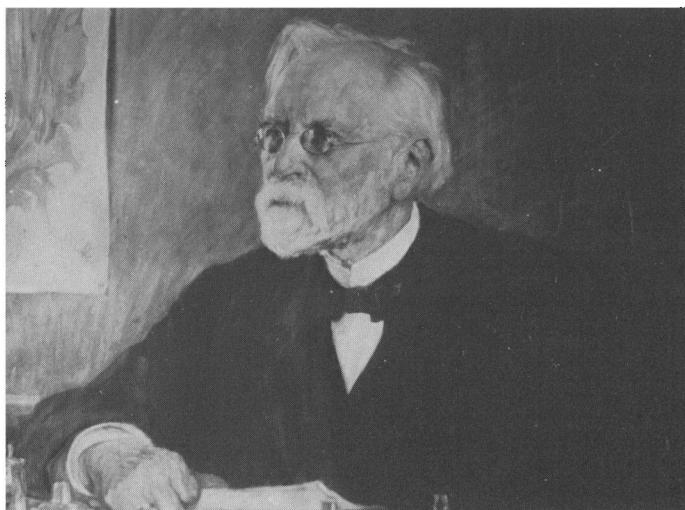
Dronning Dagmar strandede eller forliste på en sørejse i nærheden af Mandø. Beboerne stødte straks fra land og reddede hende tillige med hvad der forøvrigt var inden borde. Hun var så vel tilfreds med deres mod og beredvillighed, at hun tilbød dem, at de måtte begære en nåde af hende, og de forlangte da, at hun ville skænke dem lidt mere engjord, såsom sagde de, at deres eng og høbjergene var såre utilstrækkelige. Og dronning Dagmar skænkede dem da bemeldte hølade med den forjættelse at øgler, slanger eller firben eller giftige og glubende dyr ikke skulle gæste nogen tid deres ø. Og så vidt jeg ved har hun holdt ord indtil dato. Der findes ikke andet utøj end et par rotter og 5 à 6 eskvadroner mus. Taler skolelæreren i skolen om slanger og hugorme, om muldvarpe, om frøer, harer, ravn osv., osv. så står børnenes forstand stille. Thi som bonden mange steder næppe kommer uden for hans sogn, ja, ej engang har sat foden over mange af sine sognebrødres dørtærskel, således går det også med ungdommen på Mandø, de hænge blot fast ved deres fødeplet med liv og sjæl.

Følger de endelig med fader eller moder til fastlandet, da interesserer alle de fremmede omgivelser dem slet ikke. De følger i almindelighed blot med som i en lysttur, og for at hjælpe fader og moder at forrette ærindet.

Præsteboligen, 1718 bygget, tilhører sognet, og præsten har ikke en eneste skillings udgift for samme, enten i indløsning, eller fornøden årlig reparation. Den ligger midt i byen og består af 9 fags salshus, og har foruden køkkenet en dagligstue, et sovekammer, enorstue og to små gæstekamre samt to små spisekamre. Køkken,orstue kan man næsten bruge til alting. Det søndre gæstekammer, der har lidet over to skridt i længde og bredde, er egentlig bestemt til studereværelse og arkivgemme, men kan også bruges som et slags klædeskab. Det nordre værelse, hvor der også er arnested, bruges som pulterkammer, og stundom som pigens sovekammer. 7 fag stald og ladehus tilhører præsten selv.

Præsteboligen har til sønder og nær to små haver, som er indhegnede med plankeværk af sognets beboere, og skal årlig vedligeholdes af samme. Til præsteboligens 10 tønder hartkorn¹⁰ hører et såre stort terræn af marskgræsnings mark, der ombyttes hvert 3die år, og da øen har 9 tdr. hartkorn, og 3 gange 9 er 27, så følger det af sig selv, at den hartkornsejer, der har boet på Mandø i 27 år har besiddet alt, hvad der er uskiftet på øen. Grunden til denne ombytning er den, at jordbundens godhed og havets indflydelse er ikke overalt den samme.

Ved denne lejlighed er fruentimmerne landmålere, og sikre landmålere. Den omtalte Andel, der årlig mod østen nærmer sig fastlandet, som det med al sin bestræbelse ikke kan nå, er øens fedeste høslet. Dagen før man slår græsset af, tager de (fruentimmerne) blot deres alenmål, eller 3 alens stang med sig og afmåler det nøjagtigt. Det som på de 3 à 4 forskellige pletter skal udgøre furen eller vise, hvor rebet skal gå og ligge, betegnes med små afrevne græsklatter, der lægges dér, hvor

Professor, dr. phil., Dbge., Dbmd. Eugen Warming. Efter maleri, formodentlig P. S. Krøyer.

rebet skal gå, og uden for hvilke hø- eller græsklatte sletteren ikke må gå. Denne Andel skal præsten selv lade afslå og bjærge. I samme øjeblik det er afslået, køres det af vogne op på bankerne formedelst fugtigheden og havets farer, og det bliver kun udmærket godt hø, når det i forvejen får en dygtig regnskyl for at trække noget af det salte ud af det, ligervis som man må lægge saltede fisk i blød for at de kan være velsmagende og ikke have for meget salthed hos sig . . . Præstens egentlige høslæt er på Gl. Mandø. Der skal beboerne både slå græsset og hjembjærge høet, med den udgift at der efter gammel skik og brug leveres sletteren 9 à 10 kander brændevin og en fjerding øl«.

Herefter følger en nøje opgørelse af præstens indtægter med den bemærkning at »Præsten får fisk, byg og penge og har ikke en skillings udgift til skat, undtagen for Mandø Hølade, som han viseligen lejer ud til en højere pris end skatten er« samt hans opgørelse over sin løn som skolelærer med følgende be-

mærkning: »Jeg vil nu ikke tale om, at skolelæreren for de fattigere børn må tabe eller eftergive sin ret.

Den indbyrdes undervisning kan og bør ikke anvendes her, ikke fordi alle tabeller næsten er ødelagte, men fordi når skolelæreren vil gøre sin pligt, da kan han udrette meget mere på anden måde«.

»Den almindelige næringsvej her er fiskeri og søfart. Hvad fiskeriet angår, da er samme meget besværligt, og synes i de sidste åringer betydeligt at have aftaget. Det store fiskeri består i hvillinger og torsk, en del hvaler, hajen og den flyvende fisk tilligemed langlen.¹¹ Det lille fiskeri består i harn (?) og den kostbare bakskulde.

Det store fiskeri er egentlig de hjemmевærende mandfolks guldgrube. Mandfolkene er rigtignok kun få og alderstegne i fisketiden, men de er ufortrødne i deres tunge arbejde, selv de ældste blandt dem. Hvorfor just gamle og alderstegne mænd skal til dette tunge arbejde, hvor de i kulde og storm må sejle 4 à 5 mil ud i havet eller skibsførerne, styrmænd eller matroser er bortrejst i forvejen, omtrent 24 à 27 i tallet for at pløje havets bølger for brød, og fruentimmerne må da sørge for huset og marken. Og når en skibsfører, styrmænd eller matros er blevet træt af havets møje, kommer han gerne hjem . . . for at tage sin aftægt på en skikkelig måde.

Jorden er i det hele taget frugtbar. Man sår lidet eller intet rug, omtrent en tønne inde ved byen, fordi havet forbyder det. Man sår derimod en mængde byg, hestebønner og havre. Og kom engang over til det lille ejland, når de stolte hestebønner, byg og havre florerer og skønt du vel ser høbjerge og -dale, men ikke vil finde indsøer og skove, vil du dog mest om sommeren finde dig så overrasket af den yndige ø midt i havet, at du over alt det seværdige glemmer din egen plet. Og lader bikuben her vederfares ret, thi her er både arbejdsbier og vandbier (?) . . .«

Såvidt optegnelserne. Om ikke de fortæller nye træk af Manøs historie, så giver de i hvert fald et sympatisk billede af den sognepræst, der skriver om sin menighed og dens kår, og føjer således en smule til den udførligere beskrivelse af øen i Fra Ribe Amt 1927.

Om Eugen Warming kan berettes at han nåede at blive professor i botanik ved Københavns Universitet, samt direktør for Botanisk Have. Han rejste en tid til Brasilien som docent for den da berømte, men nu tilsyneladende næsten glemte P. W. Lund, og bidrog med væsentlige afhandlinger til den brasilianske floras beskrivelse.

NOTER:

1. Søn af Jens Lauridzen Warming fra Varming og hustru fra Stavnager sst.
2. Det rigtige antal var omkr. 240 personer.
3. Jens W. C. Bülow i Nørup.
4. Pastor Nikolaj Laurentius Feilberg, far til H. F. Feilberg i Askov.
5. Pastor Olivarius efterfulgte pastor Warming på Manø.
6. En bestemmelse fra 1539 som giver en præsteenke andel i embedets indtægter i en vis tid efter mandens død.
7. Pastor Jens Warmings enke, Ane Marie f. Bülow f. 22/11 1800 i Kolding.
8. Johanne Margrethe Jespersen f. 25/4 1850 i Århus.
9. Dvs. 1843.
10. Må være en fejlskrivning for 10 tdr. land, da hele øen kun har 9 tdr. hartkorn.
11. Det er *Molva vulgaris*, en torskeart, som kan veje op til 25 kg.

Søren Mulvad, f. 1948, Varming, 6760 Ribe. Lærer, leder af lokalhistorisk arkiv i Seem sogn. Har tidligere oversat Jacob A. Riis: »The Old Town« udg. af Historisk Samfund 1979 under titlen: »Min gamle by«.